

ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱԼԵՊԻ ՍՈՒԼԹԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ 1203-1206 ԹԹ. ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

ՎԱՀԱՆ ՏԵՐ-ՂԵՎՈՆԴՅԱՆ

Կիլիկիայի հայկական թագավորության հռչակումից հետո Լևոն Ա-ը մեծ ջանքեր գործադրեց իր եղբոր թոռանը՝ Ռայմոնդ-Ռուբենին Անտիոքի գահին բազմեցնելու համար: Տրիպոլիսի կոմս Բոհեմունդ IV-ը ուժով տիրացել էր Անտիոքին՝ գահից զրկելով օրինական ժառանգին: Սակայն Կիլիկյան Հայաստանի կողմից Անտիոքը վերահսկելու հեռանկարը հայոց թագավորության դեմ դուրս բերեց իր երեք հարևան պետություններին, որոնք շուտով ձևավորեցին հակակիլիկյան մի դաշինք:

Ամենայն հավանականությամբ, արդեն 1201 թ. Հալեպի սուլթանության և Կիլիկիայի հայկական թագավորության զորքերի միջև սկսվեցին առաջին զինաբախումները, սակայն պատերազմական գործողություններն առավել ակտիվ բնույթ ստացան 1203 թ. վերջերից՝ վերածվելով ռազմական հակամարտության: Այն թեև «Անտիոքյան պատերազմի» բաղկացուցիչ մասն է, բայց կարող է դիտվել նաև որպես առանձին պատերազմ:

Երկու հակառակորդների (Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսություն և Հալեպի Այյուբյան սուլթանություն) դեմ միաժամանակ պայքարելը կարող էր ծանր հետևանքներ ունենալ Կիլիկիայի համար: Թերևս այդ է պատճառը, որ Լևոն Մեծագործը որոշում է ժամանակավորապես դադարեցնել Բոհեմունդ IV-ի դեմ պայքարը և ասպարեզից հեռացնել նրա ամենամոտ դաշնակցին՝ ալ-Մալիք ալ-Զահիրին:

Այս պատերազմի մասին հայ պատմիչները (բացառությամբ Կիրակոս Գանձակեցու) գրեթե ոչինչ չեն հաղորդում: Ուսումնասիրողները ևս կամ անտեսել, կամ խիստ հպանցիկ են անդրադարձել դրան: Փոխարենը այդ մասին առատ տեղեկություններ են պարունակում արաբ պատմիչների (Իբն ալ-Ադիմ, Իբն Վասիլ, Իբն ալ-Ասիր, Աբու Շամա, Իբն ալ-Ֆուրաթ) երկերը: Նրանց տեղեկություններից կարելի է եզրակացնել, որ թեև ռազմական գործողությունները հայոց թագավորության համար ընդհանուր առմամբ հաջող էին ընթանում, և Լևոն Ա-ը հաղթանակներ էր տանում, սակայն թե՛ Այյուբյան «համադաշնության» մեջ և թե՛ նրանից դուրս հակակիլիկյան համախմբումն այնքան մեծ էր, որ Լևոն Ա-ը ստիպված էր որոշ զիջումներով հաշտություն ստորագրել ութ տարի ժամկետով: Կիլիկյան Հայաստանի և Հալեպի սուլթանության միջև 1203-1206 թթ. եռամյա պատերազմը, ամենայն հավանականությամբ, չհանգեցրեց տարածքային փոփոխությունների: Բաղդասը մնաց հայերի, իսկ Դարպասկը՝ Այյուբյանների ձեռքում:

Հետագայում՝ արդեն 1208-ին, Լևոն Մեծագործը բարեկամական հարաբերություններ հաստատեց Մերձավոր Արևելքի հզոր տիրակալի՝ Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ադիլի հետ, որը գերազահ էր համարվում բոլոր Այյուբյանների մեջ: Վերջինս երկու անգամ (1208, 1216) միջամտեց «Անտիոքյան պատերազմին»՝ պար-

տադրելով եղբորորդուն՝ ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին, ձեռնպահ մնալ Կիլիկյան Հայաստանի դեմ թշնամական գործողություններից:

Բանալի բառեր - Կիլիկիայի հայկական թագավորություն, Կիլիկյան Հայաստան, Հալեպի Այյուբյան սուլթանություն, Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթանություն, Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսություն, Անտիոքյան պատերազմ, Լևոն Մեծագործ, Ռայմոնդ-Ռուբեն, Բոհեմունդ IV, ալ-Մալիք ալ-Ջահիր, ալ-Մալիք ալ-Ադիլ, Կիրակոս Գանձակեցի, Իբն ալ-Ադիմ, Իբն Վասիլ, Իբն ալ-Ասիր, Աբու Շամա, Իբն ալ-Ֆուրաթ, Ամլ լիճ, Բաղրաս, Դարպասակ:

Կիլիկիայի հայկական թագավորության հռչակումից հետո Լևոն Ա-ը մեծ ջանքեր գործադրեց իր եղբոր թոռանը՝ Ռայմոնդ-Ռուբենին Անտիոքի գահին բազմեցնելու համար: Վերջինիս հորեղբայրը՝ Տրիպոլիսի կոմս Բոհեմունդ IV-ը, ուժով տիրացել էր Անտիոքին՝ գահից զրկելով օրինական ժառանգին: Սակայն Կիլիկյան Հայաստանի կողմից Անտիոքը վերահսկելու հեռանկարը հայոց թագավորության դեմ դուրս բերեց իր երեք հարևաններին՝ Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսությանը, Իկոնիայի սելջուկյան սուլթանությանը և Հալեպի Այյուբյան սուլթանությանը, որոնք շուտով ձևավորեցին հակակիլիկյան մի դաշինք:

Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսության և Կիլիկիայի թագավորության զորքերի միջև առաջին զինաբախումները սկսվեցին 1201 թ.: Այս մասին տեղեկանում ենք Ինոկենտիոս III-ին Լևոն Ա-ի հղած նամակից: Հայոց արքան Հռոմի քահանայապետին խնդրում է միջնորդ լինել իր և Բոհեմունդ IV-ի միջև, քանի որ վերջինս դաշինքի մեջ էր Իկոնիայի սուլթան Ռուբեն ալ-Դինի (1196-1204) հետ, և նրանք փորձում էին երկու կողմից հարձակվել Կիլիկիայի վրա¹: Ամենայն հավանականությամբ, նույն թվականին Հալեպի սուլթանությունը ևս օժանդակել է Բոհեմունդին²: Արդեն հիջրայի 599 թ. (1202 թ. սեպտեմբեր-1203 թ. սեպտեմբեր) տակ Իբն Վասիլ պատմիչն արձանագրել է. «Այս տարում Իբն Լավունը՝ Հայոց տերը, արշավեց դեպի Ջիսր ալ-Հադիդ՝ Անտիոքի ժողովրդի հետ պատերազմելու նպատակով»: Հայկական ուժերն ավերել են

¹ **Acta Innocentii PP. III (1198-1216)**, E. registris Vaticanis aliisque Eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Theodosius Haluščynskyj hieromonachus ordinis Basiliani S. Iosaphat E pontificia commissione ad redigendum C.I.C.O., Fontes series III, vol. II, Vaticanis, 1944, էջ 559-562:

² Տե՛ս **Cahen Cl.**, La Syrie du Nord et la principaute franque d'Antioche, Institut Francais de Damas, Geuthner, Paris, 1940, էջ 600, 601:

երկիրը, կտրել Անտիոքի «պարենային կապը» Հալեպի հետ³: Պատերազմական գործողություններն առավել ակտիվ շարունակվել են 1203 թ. վերջերից:

Այդ տարվա նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին հայկական մի զորախումբ գրավում է Անտիոքի մոտակա գյուղերը, ապա պաշարում քաղաքը: Լևոն Ա-ը փորձում է իրեն և Ռայմոնդ-Ռուբենին համախոհ լատին պատրիարքի միջոցով խաղաղ ճանապարհով տիրել քաղաքին, սակայն դա նրան չի հաջողվում: Տաճարական ասպետները և Բոհեմունդի մյուս կողմնակիցները հուժկու դիմադրում են հայկական զորախմբին և միաժամանակ աղավաճափոստով նամակ ուղարկում Հալեպի սուլթանին՝ կանչելով օգնության⁴:

Այսպես, Իբն Վասիլը հիջրայի 600 թվականի տակ գրում է. «Այս տարվա Ռաբի I ամսի 27-ին (1203 թ. դեկտեմբերի 4) Իբն Լավունը՝ Հայոց արքան, հարձակվեց Անտիոքի վրա, այն պաշարման մեջ առավ և սկսեց ճնշել: Ալ-Մալիք ալ-Ջահիրը դուրս եկավ Հալեպից և ճամբարեց Հարիմում: Այս իմանալով՝ Իբն Լավունը թողեց Անտիոքը, իսկ ալ-Մալիք ալ-Ջահիրը վերադարձավ Հալեպ»⁵: Ըստ նույն հեղինակի՝ Լևոն Անտիոքը գրավելու ևս մի փորձ կատարեց մոտ 20 օր անց՝ Ռաբի II ամսի 17-ին (դեկտեմբերի 24): Այս անգամ նա նամակագրություն է հաստատել Անտիոքի բնակչության հետ՝ երաշխավորելով նրանց ունեցվածքի անձեռնմխելիությունը: Հետո, սակայն, անակնկալ թիրախել է Անտիոքը և «պրինցին» խուճապի մատնել: Վերջինս դիմադրել է մոտ մեկ ժամ, որից հետո ապաստան է գտել միջնաբերդում և «աղավաճափոստով» օգնության կանչել ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին: Վերջինս զորք

³ Տե՛ս **Ibn Wāsil**, Mufarriḡ al-kurūb fi aḥbār banī Ayyūb, v. III, խմբ. Ḡamāl al-Dīn al-Šayyāl, al-Qāhira, 1957, էջ 140 և հմմտ. **al-Dahabī**, Tārīḥ al-Islām wa-wafayāt al-mašāhīr wa-l-a'lām, խմբ. 'Umar 'Abd al-Salām Tadmūrī, v. 42, Bayrūt, 1997, էջ 50; **Ibn al-Furāt**, Tārīḥ al-Duwal wa l-Mulūk, vol. 4.1, խմբ. Ḥasan Muḥammad Šammā', Baṣra, 1967, էջ 247-248 (բնագրում Ibn Lāwūn-ի փոխարեն գրչական սխալով Ibn Lāwūk է: Այնուամենայնիվ, հավելյալ տեղեկություն կա, թե իբր Լևոնի արշավանքի մասին տեղեկացումը Հալեպ է ուղարկել (599 թ. Սաֆար ամիս/ 1202 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբեր) Սահյուն բերդ--ամրոցի տերը):

⁴ Տե՛ս **Cahen Cl.**, La Syrie du Nord, էջ 604; **Eddé A.-M.**, La Principauté Ayyoubide d'Alep (579/1183 – 658/1260), Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1999, էջ 80:

⁵ **Ibn Wāsil**, Mufarriḡ al-kurūb, v. III, էջ 154, ինչպես նաև՝ **al-Dahabī**, Tārīḥ al-Islam, v. 42, էջ 52:

է հավաքել և Հալեպից ճանապարհ ընկել դեպի Անտիոք: Այս լուրն առնելով՝ Լևոնը կրկին թողել է քաղաքի պաշարումը և վերադարձել Կիլիկիա⁶:

Անտիոքի պաշարման մասին հաղորդումը պահպանել է նաև Իզզ ալ-Դին Իբն Շադդադը (մահ. 1285 թ.)⁷ ամենայն հավանականությամբ հենվելով Իբն Վասիլի պատումի վրա: Նա նաև մեջքերում է Իբն ալ-Ադիմի պատումը⁸:

Այս զորաշարժերի մասին Իբն ալ-Ադիմի պատումը զգալիորեն տարբերվում է Իբն Վասիլի հաղորդումից, ավելին՝ 600 թ. փոխարեն սխալմամբ թվագրված է 601 թվականի Մուհարրամ ամսով (1204 թ. օգոստոսի 29-սեպտեմբերի 27): Ընդ որում, ըստ այս հեղինակի՝ հակառակորդ բանակների միջև զինված բախումներ են եղել, որոնցում իբր Լևոնը կորուստներ է կրել և նահանջել: Հետաքրքիր է, որ պատմիչը զուգահեռ է անցկացնում Անտիոքի համար Լևոնի ու ալ-Մալիք ալ-Ջահիրի պայքարի և Հալեպի Համդանյան ամիր Սայֆ ալ-Դաուլայի ու Բյուզանդիայի հայազգի զորապետ Վարդաս Փոկասի միջև մոտ մեկուկես դար առաջ տեղի ունեցած բախումների միջև: «[Հիջրայի] 601 թ. Մուհարրամ ամսին հայոց արքա Իբն Լավունը, որը Բարդաս ալ-Ֆուկկասի զարմից էր, ով Անտիոքի տեր Սայֆ ալ-Դաուլայի ժամանակակիցն էր, հարձակվեց Անտիոքի վրա: Ալ-Մալիք ալ-Ջահիրը Հալեպից զորքեր ուղարկեց՝ նրա տեր *պրինցի*ն օգնելու նպատակով: Եվ երբ հասան ալ-Ասի (Օրոն-տես) գետին, Իբն Լավունը թույլ գտնվեց նրանցից, [ուստի] ելան նրա դեմ և դուրս քշեցին այնտեղից՝ սպանելով մեծ թվով նրա զինակիցներից: Ապա Հալեպի բանակը հետ դարձավ»⁹: Իբն ալ-Ադիմի հաղորդման շարունակությունը կարծես թե վերաբերում է արդեն հենց 1204 թ. տեղի ունեցած իրադարձություններին, ուստի դրան կվերադառնանք ներքևում:

Լևոնի կողմից Անտիոքի պաշարման մասին 1202-1203 թթ. ներքո խոսում է նաև Անանուն Եդեսացին՝ կարծես թե անտեղյակ այս իրադարձություններում Հալեպի սուլթանի դերին: Նա գրում է. «Նույն տարվա մեջ Կիլիկիայի իշխանը (իմա՝ «արքան») պաշարեց Անտիոքը և, սաստիկ նեղելով

⁶ Ibn Wāṣil, Mufarriḡ al-kurūb, v. III, էջ 154-155, ինչպես նաև al-Dahabī, Tārīḡ al-Islam, v. 42, էջ 52:

⁷ Չփոթել Սալահ ալ-Դինի կենսագիր Բահա ալ-Դին Իբն Շադդադի հետ:

⁸ 'Izz al-Dīn Ibn Šaddād, Al-A'lāq al-Ḥaṭira fi ḡikr umarā' al-Šām wa-l-Ğazīra, v. 1.2, խմբ. Yahyā Zakaryā 'Abbāra, Dimašq, 1991, էջ 405-406:

⁹ Kamāl al-Dīn Ibn al-Adīm, Zubdat al-ḡalab fi tārīḡ Ḥalab, t. III, Institut Français de Damas, Damas, 1968, էջ 156:

նրան, կերավ ու փչացրեց նրա բերքը: Հաջորդ տարի նա ավելի ևս ուժեղացրեց ճնշումը քաղաքի վրա և, հարձակվելով արևմտյան կողմից, ներխուժեց քաղաք ու տիրեց նրան, բայց նա ճողոպրեց ու փախավ և կարողացավ դուրս պրծնել: Նրան հետապնդեցին, բայց չհասան: Քաղաքը փրկվեց»¹⁰:

Ահա այսպես, 1203 թ. վերջին Կիլիկիայի թագավորության և Հալեպի սուլթանության միջև սկսվում է ռազմական հակամարտություն: Այն թեև «Անտիոքյան պատերազմի» բաղկացուցիչ մասն է, բայց կարող է դիտվել նաև որպես առանձին պատերազմ:

Երկու հակառակորդների դեմ միաժամանակ պայքարելը կարող էր ծանր հետևանքներ ունենալ Կիլիկիայի համար: Թերևս այդ է պատճառը, որ Լևոն Մեծագործը որոշում է ժամանակավորապես դադարեցնել Բոհեմունդ IV-ի դեմ պայքարը և ասպարեզից հեռացնել նրա ամենամոտ դաշնակցին՝ ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին:

Այս պատերազմի մասին հայ պատմիչները (բացառությամբ Կիրակոս Գանձակեցու) գրեթե ոչինչ չեն հաղորդում: Ուսումնասիրողները ևս կամ անտեսել, կամ խիստ հպանցիկ են անդրադարձել դրան: Փոխարենը այդ մասին առատ տեղեկություններ են պարունակում արաբ պատմիչների (Իբն ալ-Ադիմ, Իբն Վասիլ, Իբն ալ-Ասիր, Աբու Շամա, Իբն ալ-Ֆուրաթ) երկերը, որոնց հիման վրա հնարավորինս մանրամասն կանդրադառնանք հիշյալ պատերազմի ռազմական գործողություններին, դրա պատճառներին, արդյունքներին ու հետևանքներին:

Մի քանի անգամ հաջողություն չունենալով՝ Լևոնը չի հուսահատվում և շուտով կրկին անցնում է ակտիվ գործողությունների: Ըստ Իբն ալ-Ադիմի՝ հիշրայի 601 թ. (1204/1205 թթ.) Լևոն Ա-ը «...չեղարկում է զինադադարը և հարձակվում Ամկի շրջանի վրա: Նա քշում տանում է անասունների հոտերը, ինչպես նաև ձեռնամուխ լինում մի ավերակ լեռնային բերդի վերակառուցմանը, որ գտնվում էր Դարպասակից ոչ հեռու, որպեսզի [այնտեղից] անընդհատ ճնշի նրան»¹¹:

Պետք է նշել, որ այս իրադարձությունների մասին արաբ պատմիչների պատումները որքան էլ հաճախ լրացնում են իրար, նույնքան հաճախ էլ նշանակալի տարբերություններ են պարունակում: Իբն ալ-Ադիմի հաղորդածին

¹⁰ **Անանուն Եդեսացի**, Ժամանակագրություն, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, 12, թարգմ. Լ. Տեր-Պետրոսյանի, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1982, էջ 166:

¹¹ **Ibn al-Adīm**, Zubdat al-halab, t. III, էջ 157:

կարող ենք լրացումներ անել Իբն Վասիլի երկից, որն այս անցքերի մասին պատմում է հիջրայի 602 թ. (1205/1206) ներքո: Պարզվում է, որ Լևոնի տիրացած անասունների հոտերը պատկանում էին թուրքմեններին, որոնք այդ ժամանակ իջևանել էին Նահիր ալ-Ասվադի (Սև գետ) մոտ: Նա նրանցից անհաշիվ քանակությամբ անասուններ է խլել: Ապա շարժվել է Դարպասակ և կրակի տվել նրա արվարձանը, որից հետո վերադարձել է իր երկիր¹²:

Պատմիչը շարունակում է, որ այս մասին իմանալով՝ ալ-Մալիք ալ-Ջահիրն իր զորավարներին ուղարկում է Հարիմ, իսկ ինքն էլ իր զորքով շարժվում է Մարջ Դաբիկ՝ իր շուրջը հավաքելով նաև մի խումբ թուրքմենների: Լևոն Ա-ը նամակ է հղում Հալեպի սուլթանին՝ պատրաստակամություն հայտնելով վերադարձնել այն, ինչ խլել է, միայն թե դեսպան է պահանջում, որի հետ կարող էր բանակցություններ վարել: Ալ-Մալիք ալ-Ջահիրն ուղարկում է Սաադ ալ-Դին իբն Ֆախիրին, որի հետ բանակցություններ են վարվում հաշտության շուրջ: Ի վերջո, հայոց արքան վերադարձնում է թուրքմեններից խլածը, և հաշտությունը կայանում է¹³: Պատմիչը շարունակում է. «Երբ Իբն Լավունը շահեց ժողովրդի հանգստությունը, ուղղվեց դեպի Հարիմ և վաղ առավոտյան հարվածեց այնտեղ կայանած զորքին և մի մեծ խմբի սպանեց ու գերության քշեց նրանց, ովքեր [այդ ժամանակ] զորքի շուկայում (սուկ ալ-ասքար) էին հետևակայինների և նրանց հետ, ովքեր չէին կարող կռվել»¹⁴: Ապա վերադառնում է իր երկիրը:

Ըստ Իբն Վասիլի, երբ Հալեպի սուլթանը Հարիմ է հասնում և Լևոնի գործածի սարսափելի հետևանքները տեսնում, ճամբարում է Ջիսր ալ-Հադիդում և Բոհեմունդից մի զորախումբ պահանջում: Պայմանավորվածություն է կայանում, որ ֆրանկները 10 հազար հետևակայինով Անտիոքի կողմից, իսկ ալ-Մալիք ալ-Ջահիրն իր տրամադրության տակ եղած զորքերով Կուրիսի կողմից միաժամանակ թիրախեն հայոց թագավորությունը: Այս մասին իմանալով՝ Լևոնն իբր տեղի է տվել և հնազանդվել՝ վերադարձնելով իր մոտ եղած գերիներին: Ալ-Մալիք ալ-Ջահիրն ընդունում է Լևոնի հաշտության առաջարկը և իր զորավարին ուղարկում է բերելու գերիներին, որոնց թիվը պատկառելի էր: Այսպես Կիլիկյան Հայաստանի և Հալեպի սուլթանության հակամարտությունը կրկին հարթվում է¹⁵:

¹² **Ibn Wāṣil**, Mufarrig al-kurūb, v. III, էջ 170:

¹³ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 170, 171:

Այժմ շարունակելով Քամալ ալ-Դին Իբն Ալ-Ադիմի՝ վերևում կիսատ թողած պատումը՝ նշենք, որ, ըստ հալեպցի պատմիչի, առաջին անգամ սուլթանի հետ զինադադար կնքելուց հետո հայոց արքան գրոհել է Անտիոքը և ավերել շրջակայքը, ինչի պատճառով մեծ թանկություն է եղել քաղաքում: Ալ-Մալիք ալ-Ջահիրը, որ հայոց արքայի հետ կնքած զինադադարով պարտավորվել էր չմիջամտել Անտիոքի գահի շուրջ ծավալված պայքարին, բավարարվում էր Անտիոքի ժողովրդին պարեն մատակարարելով¹⁶:

Ըստ Իբն ալ-Ադիմի՝ հիջրայի 602 թ. Ջումադա առաջին ամսում (1205 թ. դեկտեմբեր-1206 թ. հունվար) Լևոն թագավորն իր բանակով հասնում է Դարպասկ ամրոց և երկար ժամանակ կռվում վերջինիս արվարձաններում ամրացած մուսուլմանների բանակի դեմ: Ապա հայ զինվորները տարածվում են Ամկ լճի շրջակայքում և կողոպտում այնտեղի թուրքմեն ցեղերին¹⁷:

Կիլիկյան Հայաստանի զինուժը 1205 թ. ամռանից մինչև 1206 թ. ամառ բազմիցս արշավում է ալ-Մալիք ալ-Ջահիրին ենթակա երկրամասեր՝ հարձակման վտանգի մեջ պահելով տեղական կայազորները¹⁸: Իբն ալ-Ասիրն այդ մասին գրում է. «Այդ տարում կիրճերի տեր հայազգի Լևոնի որդին (Իբն Լայուն ալ-Արմանի)¹⁹ մի քանի անգամ արշավեց Հալեպի նահանգի վրա, կողոպտեց, իրկիզեց, գերեց ու գերեվարեց»²⁰: Հալեպի շրջակայքի վրա Լևոնի արշավանքների մասին խոսում են նաև Սիբտ իբն ալ-Ջաուզին և Աբու Շաման²¹:

Լևոն Ա-ի հաղթանակներն առավել սերտացրին Անտիոք-Տրիպոլիսի, Իկոնիայի և Հալեպի սուլթանությունների դաշնակցությունը, որին, ինչպես որոշակի արձանագրված է Պապին հայոց արքայի հասցեագրած նամակից, միացել էին նաև Տաճարական միաբանության ասպետները²²: Ըստ Լևոն Ա-ի՝

¹⁶ **Ibn al-Adīm**, Zubdat al-halab, t. III, էջ 156:

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ **Al-Dahabī**, Tārīḥ al-Islam, v. 42, էջ 189:

¹⁹ Խոսքը Լևոն Ա Մեծագործի մասին է:

²⁰ **Իբն ալ-Ասիր**, թարգմ., առաջաբան և ծանոթագր. Արամ Տեր-Ղևոնդյանի, Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, 11, Արաբական աղբյուրներ, Բ, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1981, էջ 285:

²¹ Տե՛ս **Sibt ibn al-Gawzī**, Mirāt al-zamān fi tārīḥ al-a'yān, v. VIII, (ed. with introduction by J. R. Jewett, The University of Chicago Press, Chicago, 1907), էջ 342-343; **Abū Šāma**, Kitāb al-Rawḍatayn fi aḥbār al-dawlatayn al-Nuriyya wa-l-šalāḥiyya, vol. V, Bayrūt, 2002, էջ 79, 80, ինչպես նաև **նույնի** Tarāğim riğāl al-qarnayn al-sādis wa-l-sābi (Dayl 'alā al-rawḍatayn), Dār al-Ğil, Bayrūt, 1974, էջ 53:

²² **Acta Innocentii PP. III (1198-1216)**, էջ 584:

դա էր պատճառը, որ ինքը Տաճարականներից խել էր Կիլիկյան Հայաստանում գտնվող նրանց տիրույթները: Կիլիկիո արքան Պապին կրկին հիշեցնում է, որ մուսուլմանների հետ Անտիոք-Տրիպոլիսի կոմսության և Տաճարականների կնքած դաշինքն ամբողջովին հակառակ է խաչակրության գաղափարին, քանզի նրանք ոչ թե թշնամու, այսինքն՝ մուսուլմանների, այլ «քրիստոնյաների արյուն թափեցին՝ արհամարհելով կրոնական միաբանությունը»²³:

Ինչպես պարզորոշ երևում է Պապի պատասխան նամակներից, նա անարձագանք է թողել Լևոն Ա-ի հավաստիացումները Մերձավոր Արևելքի խաչակրաց իշխանությունների և տեղի մուսուլմանական պետությունների միջև գոյացած հակակիլիկյան, իսկ ըստ Կիլիկիո արքայի՝ հակաքրիստոնեական դաշինքի վերաբերյալ: Ավելին, Պապն ամեն կերպ ջանացել է Տաճարականների ու կիլիկյան իշխանությունների միջև առկա կնճիռը լուծել հոգուտ առաջինների՝ հայոց արքային բազմիցս հորդորելով վերադարձնել նրանցից առգրավված տիրույթներն ու ունեցվածքը: Դիտելի է, որ ասպետական միաբանությունների հանդեպ Լևոնի վերաբերմունքը թագավորության հռչակումից հետո և հատկապես Անտիոքի գահաժառանգման խնդրի սրացման ժամանակ նկատելիորեն փոխվել էր: Նույնն էր դիրքորոշումը նաև Հռոմի եկեղեցու գերագահությունն ու այդ եկեղեցու դավանանքն ընդունելու վերաբերյալ, քանզի Լևոնի տված «հավաստիացումները» մնացել էին թղթի վրա²⁴:

Կրկին դառնանք Իբն Ալ-Ադիմի պատումին: Ըստ նրա՝ Հալեպի սուլթանը ստիպված մեծ զորք է հավաքում և օգնության կանչում «այլ թագավորների»: Իբն ալ-Ադիմը հայտնում է, որ, ի թիվս մուսուլմանական այլ տիրակալների, ալ-Ջահիրին օգնել է Եգիպտոսի սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ադիլը: Ըստ նրա՝ «ստանալով ալ-Մալիք ալ-Ադիլի և այլ մահմեդական տիրակալների օգնությունը...»²⁵՝ ալ-Ջահիրը հարձակվեց Լևոնի վրա:

Դժվար է ասել, թե ինչու էր ալ-Մալիք ալ-Ադիլն օգնում իր երեկվա թշնամուն, որի տիրույթների հանդեպ հավակնություններ ուներ: Թերևս նա նպատակ ուներ խոչընդոտել Կիլիկյան Հայաստանի հետագա հզորացումը, մանավանդ որ 1205-1206 թթ. արշավանքների ընթացքում հայերը բավական խորացել էին Հյուսիսային Ասորիքում՝ տիրելով մինչև անգամ Կիլիկիայի սահ-

²³ Նույն տեղում:

²⁴ **Brocardus**, Directorium ad Passagium Faciendum, in: Recueil des Historiens des Croisades, Documents latins et français relatifs a l'Arménie, t. II, Paris, էջ 488, 489:

²⁵ **Ibn al-Adim**, Zubdat al-halab, t. III, էջ 157:

մաններից բավական հեռու գտնվող Հարիմ ամրոցին:

Ինչ վերաբերում է «...և այլ մուսուլմանական տիրակալների» օգնությանը, ապա դրանք հավանաբար Կենտրոնական Ասորիքի կամ Վերին Միջագետքի ամիրներն էին:

Հավատակից երկրների օգնությամբ համալրված՝ Հալեպի սուլթանության բանակը Մայմուն ալ-Կասրիի հրամանատարությամբ պաշարում է Հարիմը, իսկ Հալեպի սուլթանի մի ուրիշ ջոկատ՝ Թիզինը (Հալեպի շրջակայքի բերդ) է²⁶: Ըստ Իբն ալ-Ադիմի՝ Լևոն Ա-ի բանակը գտնվում էր Բաղրասում, իսկ մուսուլմանների զորքը՝ Դարպասակում²⁷: Լևոն Մեծագործն այստեղ, թերևս առավել, քան որևէ այլ պատերազմում, ցուցաբերեց դրվատելի ռազմավարական հմտություններ: Տեղեկանալով թշնամու տեղաշարժերի ու տեղաբաշխման մասին՝ հայկական զորքը գիշերով շրջանցեց Ամկ լիճը և առավոտյան անսպասելի հայտնվեց դրա հարավային կողմում և հանկարծակիի բերելով Մայմուն ալ-Կասրիի զինված ուժերին՝ փախուստի մատնեց²⁸:

Նույն ճակատամարտը փոքր-ինչ այլ կերպ է նկարագրում Իբն ալ-Ասիրը²⁹: Ըստ նրա՝ տեղեկանալով, որ Մայմունի բանակի մի մասն անջատվել էր դեպի Դարպասակ առաքվող ռազմամթերքին ուղեկցելու համար, հայկական բանակը Լևոն Ա-ի գլխավորությամբ նախ պարտության է մատնում Մայմուն ալ-Կասրիի զորքին, ապա՝ զինամթերք տանողներին և մեծ ավարով վերադառնում Կիլիկիա³⁰:

Արաբ պատմիչների տեղեկություններից կարելի է եզրակացնել, որ թեև ռազմական գործողությունները հայոց թագավորության համար ընդհանուր առմամբ հաջող էին ընթանում, և Լևոն Ա-ը հաղթանակներ էր տանում, սակայն թե՛ Այյուբյան «համադաշնության» մեջ և թե՛ նրանից դուրս հակակիլիկյան համախմբումն այնքան մեծ էր, որ Լևոն Ա-ը ստիպված էր որոշ զիջումներով հաշտություն ստորագրել: Ըստ այդ հաշտության՝ Լևոն Ա-ը պետք է քանդեր Դարպասակի մոտ իր ամրակառուցած բերդը, վերադարձներ մուսուլմաններից խլված ավարը, գերիներին և չհարձակվեր Անտիոքի վրա³¹:

²⁶ **Yāqūt al-Ḥamawī**, Mu'ğam al-buldān, vol. II, Dār Šādir, Bayrūt, 1977, էջ 66:

²⁷ Նույն տեղում:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 158:

²⁹ Տե՛ս **Իբն ալ-Ասիր**, էջ 286:

³⁰ Տե՛ս նույն տեղում:

³¹ Տե՛ս **Ibn al-Adīm**, Zubdat al-halab, t. III, էջ 158: Հմմտ. '**Izz al-Dīn ibn Šaddād**, al-A'lāq al-ḥaṭīra, v. 1.2, էջ 406:

Հաշտությունը կնքվում էր ութ տարի ժամկետով: Լևոն Մեծագործի համար ձեռքբերումը հենց խաղաղությունն էր, որ նա ստանում էր գոնե մի ճակատի վրա:

Կիրակոս Գանձակեցին նշում է, որ ջախջախելով Հալեպի սուլթանի զորքին՝ Լևոն թագավորը հարկ է պահանջում նրանցից³²: Այս տեղեկությունն այնքան էլ համոզիչ չէ, քանի որ Կիլիկյան Հայաստանը, ռազմական առումով բավականաչափ հզոր լինելով հանդերձ, չէր կարող միայնակ պատերազմել ֆրանկ-մուսուլմանական դաշինքի դեմ, որոնց համատեղ ուժերը ցանկացած պահի կարող էին ներխուժել Կիլիկիա: Ահա թե ինչու նա համաձայնվում է ալ-Մալիք ալ-Զահիրի պայմաններին:

Կիլիկյան Հայաստանի և Հալեպի սուլթանության միջև 1203-1206 թթ. եռամյա պատերազմը, ամենայն հավանականությամբ, չհանգեցրեց տարածքային փոփոխությունների: Բաղրասը մնաց հայերի, իսկ Դարպասկը՝ Այյուբյանների ձեռքում: Պատերազմի կարևոր արդյունք կարելի է համարել այն, որ Հալեպի սուլթանությունը դադարեցրեց ռազմական գործողություններն ընդդեմ Կիլիկիայի և շուրջ երկու տարի զինաբախումների մեջ չմտավ հայոց թագավորության հետ, չնայած պայմանագիրը կնքված էր ութ տարվա վաղերականությամբ:

Դրանից հետո՝ արդեն 1208-ին, Լևոն Մեծագործը բարեկամական հարաբերություններ հաստատեց Մերձավոր Արևելքի հզոր տիրակալի՝ Եգիպտոսի Այյուբյան սուլթան ալ-Մալիք ալ-Ադիլի հետ, որը գերագահ էր համարվում բոլոր Այյուբյանների մեջ, ինչը նրան օգնեց Անտիոքի գահաժառանգման համար մղվող հետագա ծանր պայքարում:

ВОЙНА 1203-1206 ГГ. МЕЖДУ КИЛИКИЙСКИМ АРМЯНСКИМ ЦАРСТВОМ И АЛЕППСКИМ СУЛТАНАТОМ

БААН ТЕР-ГЕВОНДЯН

После провозглашения Киликийского армянского царства Левон I приложил большие усилия для того, чтобы возвести на трон Антиохии своего внучатого племянника Раймонда-Рубена. Дело в том, что Граф Триполи Боэмунд IV, силой завладев Антиохией, лишил трона законного наследника.

³² Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատասիրությամբ Կ.Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 160-162:

Однако перспектива того, что Антиохия могла оказаться под контролем Киликийской Армении, испугала три соседние с ней государства, и они вскоре образовали антикилийский альянс.

Первые стычки между войсками Алеппского султаната и Киликийского армянского царства начались, по всей вероятности, уже в 1201г., однако лишь к концу 1203г. военные действия вошли в активную фазу, вылившись в серьезное военное противостояние. Фактически являясь составной частью «Антиохийской войны», оно, тем не менее, может рассматриваться как отдельная война.

Одновременные военные действия против двух неприятелей (графства Антиохии-Триполи и Алеппского Айюбидского султаната) могли иметь тяжелые последствия для Киликии. Скорее всего исходя из этих опасений Левон Великий решил приостановить борьбу против Боэмунда IV и сосредоточиться на его ближайшем союзнике ал-Малик ал-Захире.

Армянские историки, за исключением Киракоса Гандзакеци, практически ничего не сообщают об этой войне. Исследователи также либо обходили ее стороной, либо касались очень поверхностно. В противовес им, средневековые арабские источники (Ибн ал-Адим, Ибн Васил, Ибн ал-Асир, Абу Шама, Ибн ал-Фурат) изобилуют информацией об этой войне.

Почерпнутые нами сведения позволяют заключить, что, несмотря на в целом успешные военные действия Левона I, антикилийская консолидация как внутри, так и вне Айюбидской «конфедерации» была так велика, что Левон I был вынужден пойти на определенные уступки и заключить восьмилетний мирный договор. По всей вероятности, Трехлетняя война 1203-1206гг. не привела к территориальным изменениям: Баграс остался в руках армян, а Дарбасак – у Айюбидов.

В дальнейшем, в 1208г., Левон Великий установил дружественные отношения с могущественным владыкой, Египетским Айюбидским султаном ал-Малик ал-Адилом, считающимся главным среди Айюбидов. Султан дважды (1208, 1216 гг.) вмешивался в ход «Антиохийской войны», заставляя племянника ал-Малик ал-Захира воздержаться от военных действий против Киликийской Армении.

Ключевые слова – Киликийское армянское царство, Киликийская Армения, Алеппский Айюбидский султанат, Египетский Айюбидский султанат, Графство Антиохия-Триполи, Антиохийская война, Левон Великий, Раймонд-Рубен, Боэмунд IV, ал-Малик ал-Захир, ал-Малик ал-Адил, Киракос Гандзакеци,

Ибн ал-Адим, Ибн Васил, Ибн ал-Асир, Абу Шама, Ибн ал-Фурат, озеро Амк, Баграс, Дарбсак.

THE WAR BETWEEN THE ARMENIAN KINGDOM OF CILICIA AND THE ALEPPO SULTANATE IN 1203-1206

VAHAN TER-GHEVONDIAN

After the proclamation of the Armenian Kingdom of Cilicia, Levon I made great efforts to raise Raymond-Ruben, the grandson of his brother, to the throne of Antioch. Previously, the Count of Tripoli Bohemund IV had seized Antioch, depriving the legitimate heir from the throne. However, the thought that Antioch could fall under the control of Cilician Armenia, scared her three neighboring countries so that they shortly created an anti-Cilician alliance.

Most probably, the first skirmishes between the troops of the Aleppo Sultanate and the Cilician Armenian Kingdom started back in 1201. However, only by the end of 1203, the armed encounters became more frequent and turned into a full-fledged military conflict. Despite the fact that this confrontation was part of the “Antiochian War”, it can be viewed as a separate war.

Waging two simultaneous wars – against the County of Antioch-Tripoli and the Ayyubid Sultanate of Aleppo – could entail dire consequences for Cilicia. Most probably, it was this apprehension that caused Levon the Great to temporarily stop the military actions against Bohemund IV in order to neutralize the latter’s closest ally al-Malik al-Zahir.

The Armenian historians (apart from Kirakos of Gandzak) report nearly nothing about this war. The researchers, too, either ignored the issue in question, or barely referred to it. The medieval Arab historians (Ibn al-Adim, Ibn Vasil, Ibn al-Athir, Abu Shama, Ibn al-Furat), on the contrary, offer abundant information about these events.

Based on the information gleaned from these sources, we can conclude that the military actions were successful for the Armenian kingdom, and Levon I was mostly victorious. Yet both within and outside the Ayyubid “confederation”, the anti-Cilician forces consolidated so that Levon I was forced to sign an eight-year peace agreement, having made certain concessions. Most likely, the three year war of 1203-1206 didn’t bring any territorial gains. Baghras stayed under Armenian control, and Darbsak – under the control of the Ayyubids.

Later, in 1208, Levon the Great established friendly relations with the powerful Middle Eastern leader, Sultan al-Malik al-Adil of Egypt, who was

considered to be the senior ruler among the Ayyubids. The Sultan intervened in the “Antiochian War” twice (1208, 1216), forcing his nephew al-Malik al-Zahir to refrain from military actions against Cilician Armenia.

Key words – Cilician Armenian Kingdom, Cilician Armenia, Ayyubid Sultanate of Aleppo, Ayyubid Sultanate of Egypt, County of Antioch-Tripoli, War of Antioch, Levon the Great, Raymond-Ruben, Bohemund IV, al-Malik al-Zahir, al-Malik al-Adil, Kirakos of Gandzak, Ibn al-Adim, Ibn Vasil, Ibn al-Athir, Abu Shama, Ibn al-Furat, Lake Amk, Baghras, Darbsak.